

O CORDIALĂ RELAȚIE DIPLOMATICĂ: LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU – RENATO BOVA SCOPPA, MINISTRUL ITALIEI LA BUCUREȘTI

Veronica Turcuș*

Abstract: *The present study is based on unpublished documents from the Archive of the Ministry of Foreign Affairs of Italy and wishes to highlight the cordial diplomatic relationship between Renato Bova Scoppa, the Italian minister in Bucharest and the communist leader Lucrețiu Pătrășcanu. The contacts between the two politicians took place in the context of Bova Scoppa's efforts to protect Italian interests in Romania after August 23, 1944. Lucrețiu Pătrășcanu, then Minister of Justice in the second Sănătescu Government, discussed with the Italian diplomat the issue of the supporters of the Republic of Salò within the Italian community of Galați, which the Soviet occupation authorities intended to arrest and send to Siberia. During the talks, the position of the Kingdom of Italy as the legitimate representative of the Italian community in Romania was highlighted and accepted by both parties, being emphasized by the minister Bova Scoppa the interference of the authorities of Antonescu Regime with regard to the political option of the Italians in the country and their automatic assimilation, in certain cases, as supporters of the Italian Social Republic of Mussolini.*

The study also includes a nuanced presentation of the biography and political figure of the communist leader Lucrețiu Pătrășcanu, with an emphasis on one aspect of his unhappy destiny: the relationship with the Italian communist Leo Valiani.

Keywords: Lucrețiu Pătrășcanu, Renato Bova Scoppa, Antonescu Regime, Italian Fascism, Leo Valiani.

Evoluțiile politico-militare complexe din anul 1944 au determinat ieșirea României din războiul purtat alături de Germania. Schimbarea alianțelor a avut loc în contextul apropierii tot mai mari a trupelor ruse de frontiera României – Armata Roșie fiind deja prezentă în luna martie în nord-estul țării, pe linia frontului Cernăuți-Botoșani-Iași-Chișinău-Tighina –, precum și al întăririi pozițiilor Aliaților pe Frontul de vest și în Mediterana. S-a înregistrat succesul anglo-americanilor pe Linia Gustav, după eforturile îndelungate, demarate încă din 17 ianuarie și finalizate la 18 mai prin străpungerea defensivei germane, drumul spre Roma fiind deschis de bătălia de la Monte Cassino, pe parcursul căreia a avut loc la 15 februarie 1944 nefericita distrugere a vechii abații fondate în anul 524 de Sfântul Benedict din Norcia. Cetatea eternă a fost eliberată de sub ocupația Reich-ului la începutul lunii iunie 1944, cu doar două zile înainte de debarcarea din Normandia, moment cheie al reeșalonării raportului de forțe în Europa Occidentală în vara anului respectiv, întrucât poziția trupelor germane în Franța era subminată acum și de o ofensivă aliată în sudul Franței – desfășurată în cadrul Operațiunii Dragoon cu

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca; e-mail: vturcus@yahoo.it

începere din 15 august –, ofensivă care a fost posibilă prin dislocarea mai multor divizii aliate din Italia. Soluții pentru părăsirea de către România a Alianței Tripartite fuseseră căutate încă din anii precedenți și deja, în condițiile iminentei înfrângerii de la Stalingrad, regimul antonescian a avut în vedere varianta unei posibile ieșiri din conflict, sondând terenul, prin reprezentanții săi diplomatici, pentru o eventuală încheiere a unei păci separate cu statele Aliate.

În acest sens, al recuperării poziției României în contextul evoluțiilor politico-militare care înclinau balanța în defavoarea Pactului Tripartit, un rol particular a fost acordat Italiei și se conturase la nivelul politicii guvernării antonesciene, chiar de la începutul anului 1943, ideea unei acțiuni comune italo-române în condițiile în care poziția Puterilor Axei devenea tot mai precară, mai mult, a constituirii unui front comun compus dintr-un grup de state europene și coordonat de Italia, care să deschidă ochii Germaniei, implicată orbește și cu rezultate puțin favorabile în Războiul din Răsărit și care să acționeze concertat și să permită ieșirea din situația nefericită creată de politica promovată de Führer. Conceptul colaborării dintre România și Italia în contextul dat a fost promovat pe cale diplomatică de viceprim-ministrul și titularul portofoliului Externelor românești din anii dictaturii mareșalului Ion Antonescu, profesorul Mihai Antonescu. Renato Bova Scoppa, ministru al Italiei la București din 1941¹, a avut în acest

¹ Diplomatul Renato Bova Scoppa (născut în 1892 într-o familie nobilă napoletană) a ocupat importante posturi în serviciul Externelor italiene în anii interbelici. Una dintre primele sale misiuni a fost Addis Abeba (septembrie 1923 – octombrie 1924), iar familiarizarea cu problemele etiopiene îl va face candidatul ideal pentru susținerea poziției Italiei la Societatea Națiunilor în anii '30. Bova Scoppa a funcționat din 1932 la Geneva în cadrul Delegației italiene pe lângă Liga Națiunilor, iar în noiembrie 1935, în contextul războiului italo-etioopian și al sancțiunilor aplicate Italiei în octombrie același an, a fost diplomatul care l-a sfătuit pe Mussolini să aibă în vedere decizia ieșirii Italiei din Societatea Națiunilor (hotărâre luată ulterior, în 1937). Cunoștea, de asemenea, situația politică din Uniunea Sovietică întrucât după misiunea de la Addis Abeba și până la revenirea în centrală în 1926, a funcționat în cadrul reprezentanței italiene de la Moscova și apoi în calitate de consul general ad-interim la Odessa, ceea ce l-a recomandat direct pentru postul de la București, ocupat în contextul ofensivei germane asupra U.R.S.S.-ului (cu referire la misiunea sa în Uniunea Sovietică vezi cartea lui Bova Scoppa, *Russia rossa*, Roma, Libreria del Littorio, 1932, 381 p.). Între timp, Bova Scoppa servise interesele Italiei ca diplomat la Ankara (1927), iar din aprilie și până în iunie 1930 a funcționat în calitate de consul general ad-interim la Smirna/Izmir (despre experiența sa în Turcia vezi analiza fină, istorică și socială, a Istanbulului, cu prezentarea situației comunității italiene de acolo în lucrarea *Stambul*, Milano, Casa Editrice G. Agnelli, 1932, 326 p.). După ieșirea Italiei din Societatea Națiunilor, a mai funcționat la Geneva până în 1940, în postura de observator pe lângă instituție, apoi a fost trimis în Portugalia lui Salazar. Diplomatul italian va fi transferat în luna mai 1941 din postul de la Lisabona la București, o misiune diplomatică dificilă pentru că debuta în contextul agresiunii Germaniei asupra U.R.S.S.-ului (pregătită de Hitler încă din decembrie 1940, după ce negocierile purtate în noiembrie anul respectiv pentru o eventuală aderare a Moscovei la Pactul Tripartit au eșuat și declanșată la 22 iunie 1941 cu susținerea Italiei și a României). În momentul respectiv România devenea unul dintre aliații strategici ai Italiei în contextul Războiului din Răsărit, iar ministrul Bova Scoppa a avut un rol important în colaborarea dintre cele două guverne până în momentul căderii lui Mussolini. În plus, trebuie reținut că Bova Scoppa era familiarizat cu ambianța diplomatică a capitalei portugheze, iar Mihai Antonescu în calitate de ministru de Externe a decis să mențină deschisă, pe tot parcursul anului 1942, calea relațiilor apropiate cu țările neutre (iar Portugalia era una dintre acestea) pentru a sonda poziția anglo-americanilor față de România (chiar dacă și-a menținut statutul de

context un rol important în tatonările pe care Mihai Antonescu le-a întreprins pe lângă guvernul italian în încercarea de a-l convinge pe Mussolini, vizita viceprim-ministrului român în Italia de la finele lunii iunie 1943, legată direct de demersurile sale pe lângă Duce, fiind pregătită tot de Bova Scoppa².

Proiectul unei colaborări româno-italiene în vederea ieșirii din războiul purtat alături de Germania a fost reiterat de Mihai Antonescu și după îndepărtarea lui Mussolini de la putere, la 25 iulie 1943, în fața șefului Externelor Regatului Italiei, baronul Raffaele Guariglia (numit ministru al Afacerilor Străine în primul Guvern Badoglio direct din

neutralitate pe parcursul conflictului, Salazar a avut o atitudine proprie față de principalii actori ai conflagrației: și-a manifestat public încă de la începutul războiului convingerea că victoria va aparține Alianților și a permis acestora utilizarea bazelor navale portugheze, criticând totodată regimul nazist, mai ales din perspectiva poziției sale față de catolicism). Ajuns în iunie 1940 la Roma, în vederea plecării spre București, Renato Bova Scoppa a fost primit de Ciano la 20 iunie (chiar în precedența declanșării ofensivei Axei asupra sovieticilor) și a sosit în capitala României la 1 iulie 1940, fiind primit de Regele Mihai la Sinaia la 5 iulie în vederea prezentării scrisorilor de acreditare și luând un prim contact cu șeful Externelor românești, Mihai Antonescu, în data de 6 iulie 1940. Ken Ishida, *Japan, Italy and the Road to the Tripartite Alliance*, Palgrave Macmillan, 2018, p. 43; Elisabetta Tollardo, *Fascist Italy and the League of Nations, 1922-1935*, Palgrave Macmillan, 2016, Cap. 6, *The „Internationalization” of the Italians in the League*, p. 215–264, unde sunt analizate reacțiile italienilor care funcționau la Secretariatul Ligii Națiunilor în momentul deciziei Italiei de a părăsi Geneva; Renato Bova Scoppa, *Colloqui con due dittatori Salazar–Antonescu*, Roma, Ruffolo Editore, 1949, p. 37 (Collana di Cronache e Documenti).

² Vezi detaliile negocierilor pe care Mihai Antonescu a încercat să le inițieze prin intermediul lui Bova Scoppa cu ministrul de Externe al Italiei, Galeazzo Ciano, în 19–20 ianuarie 1943, tatonări diplomatice strict secrete care nu trebuiau să ajungă sub nicio formă la cunoștința Führer-ului, înștiințat în permanență de ceea ce se întâmpla la Roma de către trimisul său acolo, Hans Georg von Mackensen (1883–1947, diplomat de carieră – fiu al celebrului feldmareșal al Imperiului German din Marele Război, August von Mackensen –, care dobândise o experiență în domeniu prin misiunile de mai mică importanță în cadrul reprezentanțelor de la Copenhaga, Roma, Bruxelles și Tirana în anii 1919–1929, respectiv, prin cea de ministru al Germaniei la Budapesta în perioada 1933–37, din 1938 fiind reprezentant al celui de-al Treilea Reich în capitala italiană). Aparent memorandumul conținând ideile ministrului român de Externe cu privire la o acțiune concertată a statelor danubiene patronată de Italia, în fond un act de trădare față de Reich în condițiile Pactului de Oțel (vezi mai ales articolul V al alianței), redactat de Bova Scoppa și prezentat la Roma lui Ciano, care l-a susținut în fața lui Mussolini, însă fără succesul scontat, a determinat îndepărtarea lui Ciano din fruntea Externelor italiene. Funcția a fost asumată de Duce, cu conducerea Afacerilor Externe ale Italiei fiind însărcinat în calitate de subsecretar de stat, din 6 februarie 1943, Giuseppe Bastianini, guvernator al Dalmației, Ciano devenind ambasador al Italiei pe lângă Sfântul Scaun. Pe aceeași cale, Mihai Antonescu a sondat din nou Externele italiene la începutul lunii iunie 1943, Bova Scoppa încredințând un promemoria de astă dată lui Bastianini, la 5 iunie 1943 și informându-l la câteva zile și pe Ciano despre mersul tratativilor. Ca rezultat al demersurilor întreprinse prin Bastianini a fost perfectată și vizita în Italia a lui Mihai Antonescu, cu momentele Veneția și Rocca delle Camminate – întâlnirea cu Mussolini – (29 iunie–2 iulie 1943), efort diplomatic fără efectul scontat. R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 70–72, 99–116; *Sources in European Political History*, vol. II, *Diplomacy and International Affairs*, Chris Cook with Tim Kirk and Bob Moore, London, Macmillan, 1989, p. 112; *Fascism without Borders. Transnational Connections and Cooperation between Movements and Regimes in Europe from 1918 to 1945*, edited by Arnd Bauerkämper and Grzegorz Rossoliński-Liebe, New York-Oxford, Berghahn, 2017, p. 184 (Cap. 6. *Inter-Fascist Conflicts in East Central Europe: The Nazis, the „Austrofascists”, the Iron Guard and the Organization of Ukrainian Nationalists*, de Grzegorz Rossoliński-Liebe).

postul de ambasador la Ankara, unde fusese trimis la începutul anului 1943 de Mussolini, la vremea respectivă fiind substituit de Ciano în postul de reprezentant al Italiei pe lângă Sfântul Scaun), în perioada scursă până la semnarea de către Italia a armistițiului cu Aliații la 3 septembrie 1943 (Armistițiul de la Cassibile), act făcut public în 8 septembrie același an³.

Trebuie aici menționat că Ankara a rămas o filieră importantă în sondarea poziției Aliaților față de România. Republica Turcia s-a bazat, strategic, pe acordul de ajutor reciproc semnat cu Marea Britanie și Franța la 19 octombrie 1939, însă după ocuparea Franței de trupele germane a ales să rămână neutră. Constrânsă de presiunea militară germană în regiune după ce, în martie 1941, Bulgaria a aderat la pactul Tripartit permițând comasarea aici a trupelor celui de-al Treilea Reich în vederea atacării Greciei și Iugoslaviei (operațiuni militare desfășurate în aprilie același an), Turcia a semnat în cele din urmă un pact de neagresiune cu Germania, furnizând crom Germaniei pe durata războiului (livrări sistate însă în 1944). În data de 2 august 1944 Turcia a suspendat relațiile politice și economice cu Germania, iar în februarie 1945 a declarat război Puterilor Axei (Germaniei și Japoniei), dar, de facto, niciun soldat turc nu a combătut în război⁴. Deschiderea spre Marea Britanie a rămas însă o realitate a politicii Turciei în anii conflictului, așa că modul cel mai direct de comunicare cu Londra era cel care trecea prin Ankara, la adăpostul neutralității acesteia. De fapt, încă din anul 1942 Mihai Antonescu a înțeles să mențină contacte strânse cu reprezentanții diplomați ai statelor neutre, pornind de la decanul corpului diplomatic acreditat la București, nunțul Andrea Cassulo (primit în audiență de Mihai Antonescu cel puțin o dată pe săptămână) – care, de altfel, și-a încheiat cariera în slujba Scaunului Apostolic tot la Ankara, unde a fost trimis de Sfântul Părinte la 3 iunie 1947 ca delegat apostolic întrucât era familiarizat de decenii cu problemele balcanice –, cu René de Weck⁵, reprezentantul Elveției, cu ministrul Portugaliei Bastos⁶, al Suediei, de Reuterswärd⁷, și în mod special, cu ambasadorul turc

³ În dimineața zilei de 26 iulie 1943, Mihai Antonescu a dispus pregătirea unui transport aerian de urgență pentru ca ministrul Bova Scoppa să încredințeze direct mesajul său noului șef al Externelor italiene, R. Guariglia, reafirmând că insistase ca, prin intermediul Ankarei, diplomația italiană să fie în permanență înștiințată de demersurile sale în vederea unei ieșiri concertate din războiul purtat alături de Germania. „Spero che Numan Menemengioğlu [Menemencioğlu, atunci ministrul Afacerilor Străine al Turciei] abbia tenuto al corrente S. E. il barone Guariglia – transmitea M. Antonescu prin Bova Scoppa – dei miei passi e della mia attività [...]”. R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 116.

⁴ Ian Kershaw, *Drumul spre iad. Europa, 1914-1949*, traducere din limba engleză de Alexandru Țirdea, București, Edit. Litera, 2017, p. 78, 90, 471.

⁵ În primăvara anului 1933, de Weck a fost numit ministru plenipotențiar al Elveției în România, Iugoslavia și Grecia cu sediul la București. Din noiembrie 1941 a colaborat cu Crucea Roșie pentru salvarea evreilor din România, reușind să evite în vara anului 1943 deportarea a mai bine de 2.000 de orfani din Moldova. Vezi pe temă René de Weck, *Jurnal: jurnalul unui diplomat elvețian în România: 1939-1945*, ediție tradusă din franceză și îngrijită de Viorel Grecu și Claudia Chinezu, București, Edit. Fundației Culturale Române, 2000, 301 p.

⁶ Fernando Quartin de Oliveira Bastos a funcționat la sfârșitul anilor '20 în calitate de consilier la Ambasada Portugaliei în Marea Britanie, apoi ca ministru plenipotențiar, la mijlocul anilor '30, în Finlanda. A fost trimis plenipotențiar la București în perioada 10 noiembrie 1937 – 14 octombrie 1943, din februarie 1941 acoperind și reprezentanța din Iugoslavia. Aflat în misiune în România în noiembrie 1941, Fernando Quartin de Oliveira Bastos îl informa pe Salazar despre măsurile antievreiești

Tanriöver⁸, intelectual fin și om politic versat și dotat cu o percepție corectă și pertinentă asupra complicatelor evoluții politico-militare din anii respectivi. În marea lor parte acești

adoptate de guvern, acestea fiind însă încredințate, conform informațiilor deținute de diplomat, unui organism german special însărcinat cu persecutarea și exterminarea evreilor din teritoriul sovietic ocupat. În anii '50, Bastos a funcționat ca reprezentant al Portugaliei la Conferința Interguvernamentală de la Haga. *The Statesman's Year-book. Statistical and Historical Annual of the States of the World for the Year 1928*, edited by M. Epstein, London, Macmillan and Co., 1928, p. 1224; Filipe Ribeiro de Meneses, *Salazar. A Political Biography*, New York, Enigma Books, 2009, p. 224.

⁷ R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 69. De altfel, baronul Patrik de Reuterswärd l-a adăpostit pe Bova Scoppa la reședința sa de la Ciocănești în timpul desfășurării loviturii de stat de la 23 august 1944 pentru a-l feri de o eventuală arestare din partea germanilor. Era un diplomat cu o carieră îndelungată (născut în 1885) care l-a purtat pe rând de la New York în primul deceniu al secolului XX, la Paris, apoi, în decada următoare, la Tokio, Pekin și Shanghai, Washington la sfârșitul Primului Război Mondial, Oslo (Kristiania) și Copenhaga în 1918, Berlin în 1919–21, apoi Londra, Berna, Viena și Budapesta în anii '20. În perioada 1928–35 a funcționat la Legația suedeză de la Riga, la Tallin și Kaunas, iar ulterior, în 1935–49, a acoperit misiunile de la București și Sofia. *Ibidem*, p. 160–161.

⁸ Hamdullah Suphi Tanriöver a fost ministru plenipotențiar al Turciei la București în perioada 27 iunie 1931 – 7 iulie 1939, ulterior având rangul de ambasador al Turciei în România (8 iulie 1939 – 4 decembrie 1944). Acesta ocupase funcția de ministru al Educației Naționale atât în perioada Războiului de independență al Turciei (prim-ministru fiind Mustafa Kemal Atatürk, din 13 decembrie 1920 până în 20 noiembrie 1921, în primele trei cabinete de miniștri executivi ai Turciei), cât și în perioada republicană, când guvernul era condus de İsmet İnönü (patrulea guvern al Turciei, 4 martie – 19 decembrie 1925). Fiu al pașei Abdüllatif Suphi, înalt funcționar otoman și pasionat numismat, a primit o educație aleasă, devenind un cunoscut poet, profesor universitar de artă islamică la Istanbul, fondator al Societății Turce (președinte al acesteia în anii 1913-1931). A fost alături de Atatürk în procesul transformării pe baze naționale a vechiului Imperiu Otoman într-o Turcie republicană și modernă, fiind atât membru al ultimului Parlament otoman (1920, ca reprezentant al Antaliei), cât și membru al primului Parlament al Turciei (reprezentant al Saruhanului), apoi director al Presei și Informațiilor. Trimiterea sa la București în 1931 a reprezentat un exil voalat în condițiile încorporării Inimilor Turce în Partidul Popular Republican. Ca ministru plenipotențiar în România s-a preocupat de emanciparea comunității găgăuze din sudul Basarabiei și a comunității turce din Dobrogea. A contribuit, de asemenea, la înființarea unui cimitir turcesc la București pentru militarii care au luptat în Primul Război Mondial. Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam. Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, Oxford University Press, 2001; *România – Turcia. Relații diplomatice*, vol. I, 1923-1938, editor Dumitru Preda, studiu introductiv Alexandru Ghișa, Dumitru Preda, București, Cavallioti, 2011, p. 115; Howard Eissenstat, *Metaphors of Race and Discourse of Nation*, în vol. *Race and Nation. Ethnic Systems in the Modern World*, edited by Paul Spickard, New York-London, Routledge, 2005, p. 253; Doğan Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy. A Political, Social and Cultural History*, London-New York, I.B. Tauris, 2014, p. 103–104 (Library of Ottoman Studies, vol. XXXIII); Metin Omer, *În căutarea spațiului identitar: emigrarea turcilor și tătarilor în viziunea elitelor comunității (1878-1940)*, în vol. *Turcii și tătarii din Dobrogea*, editor Adriana Cupcea, Cluj-Napoca, Institutul pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2015, p. 42; Virgil Coman, *Repere arhivistice privind turco-tătarii din Dobrogea în perioada interbelică*, în vol. *Turcii și tătarii din Dobrogea*, p. 79. Vezi și perspectiva asupra misiunii diplomatice turce la București în anii 1943–1947 analizată prin prisma activității diplomatului Zeki Kuneralp, atunci secretar III al reprezentanței Turciei în capitala României (Yücel Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, Cambridge Scholars Publishing, 2015, în special Cap. 3, *Third Secretary at the Bucharest Legation, 1943–1947 (Rumania and the Balkans, Turkish-Rumanian Commercial Relations, The Rumanian Domestic Scene in 1942–1943, Hamdullah Suphi Tanriöver as Ambassador, The Turkish Legation in Bucharest and the Consulate in Köstence, Kuneralp's Duties, Turkish-Rumanian Political Relations, The Departure of Hamdullah Suphi Tanriöver from Bucharest)*, p. 139–179. Vezi și F. Rezzan Ünalp, *A Delegate of the Turkish-Romanian Friendship Relations: Ambassador Hamdullah Suphi Tanriöver*, „Review of Military

reprezentanți diplomatici aveau o cunoscută orientare filoaliată, ceea ce a stârnit nu de puține ori reacția defavorabilă a ministrului german la București, Manfred von Killinger⁹.

Dacă Guvernul Antonescu a ales Ankara ca filieră pentru a tona Puterile Aliate occidentale în vederea încheierii unei păci separate, aici fiind purtate tratative intense după capitularea Italiei cu sprijinul trimisului diplomației române acolo, Alexandru Cretzianu¹⁰ (de la începutul lunii septembrie 1943 și până în martie 1944) și inclusiv în zilele anterioare actului de la 23 august 1944 la Istanbul sosiseră cu propuneri de pace din partea lui Mihai Antonescu profesorul C.C. Giurescu – liberal brătienist, cunoscut ca susținător al regimului autoritar carlist – și atașatul militar în Turcia, colonelul Traian Teodorescu, la celălalt pol al Europei, la Stockholm erau susținute tot din partea regimului antonescian negocieri intense cu marea putere de la Răsărit (discuții care au durat din noiembrie 1943 până în iunie 1944) de către Frederic Nanu, ambasadorul României în Suedia, prin intermediul ambasadoarei U.R.S.S. în Suedia, Aleksandra Kollontay. În condițiile situației defavorabile pentru Puterile Axei din 1944, Mihai Antonescu a folosit și canalul negocierilor cu Națiunile Unite reprezentat de Spania, trimițând în mai 1944 indicații Legației române de acolo – ministrului Nicolae Gh. Dimitrescu și secretarului de legație Scarlat Grigoriu – în vederea purtării tratatelor secrete pentru armistițiu cu S.U.A., demersul fiind susținut de secretarul de legație G. Barbul și diplomatul Camil Demetrescu¹¹.

Necesitatea ieșirii României din războiul purtat alături de Germania era afirmată încă din anii anteriori de reprezentanții opoziției din țară. Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, ca exponenți ai principalelor partide politice care constituiseră poliul fundamental ai regimului democratic interbelic, Partidul Național-Țărănesc și Partidul Liberal (forțe politice care reuneau în continuare majoritatea adevăraților opiniei publice românești), au promovat o intensă activitate de stabilire a contactelor cu puterile Aliate în vederea desprinderii României de alianța politică și militară cu al Treilea Reich¹². Opoziția inițiasse tratative cu aliații nu numai prin filiera turcă. La Cairo negocierile au fost purtate

History”, 2014, Issue 5–6, p. 28–38, precum și Stepan Bulgar, Ivan Duminica, *Găgăuzii din Basarabia în contextul relațiilor româno-turce în perioada 1931-1940: istorie și personalități*, „Archiva Moldaviae”, Iași, vol. VII, 2015, p. 57–78.

⁹ Despre acesta vezi *Manfred von Killinger (1886-1944): ein politischer Soldat zwischen Freikorps und Auswärtigem Amt*, de Bert Wawrzinek, DVG Deutsche Verlagsgesellschaft, 2003, 248 p.

¹⁰ Pe temă vezi Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavril Preda, Mircea Cosma, *Alexandru Cretzianu: un diplomat de carieră în misiune pentru pregătirea ieșirii României din Axă*, Ploiești, Edit. MECTIS, 1999, 211 p.; Alexandru Cretzianu, *Relapse into Bondage: Political Memoirs of a Romanian Diplomat, 1918–1947*, edited by Sherman David Spector, Iași – Portland, Center for Romanian Studies, 1998, 351 p.

¹¹ Gh. Buzatu, Dana Beldiman, *23 august 1939-1944. România și proba bumerangului*, București, Edit. Mica Valahie, 2011, p. 110–111, 111–114 (Colecția *României în istoria universală*, vol. MIV).

¹² Încă din momentul preluării puterii de către Ion Antonescu, la 6 septembrie 1940, cei doi lideri politici i-au adresat șefului guvernului o serie de scrisori de protest în care își exprimau dezacordul față de deciziile acestuia în plan administrativ și economic, în legătură cu restrângerea libertăților civile și cu măsurile adoptate în sfera militară. În mod deosebit din 1941, după aderarea României la Pactul Tripartit în 23 noiembrie 1940 și în condițiile implicării țării alături de Germania, în vara aceluiași an, în Războiul din Răsărit, Maniu și Brătianu au acționat pentru găsirea de soluții pentru ieșirea din conflict și alăturarea la tabăra Aliaților. Detalii și în Corneliu Coposu, *Armistițiul din 1944 și implicațiile lui*, București, Edit. Gândirea Românească, 1990.

de principele Barbu Știrbey cu reprezentanța aliată de acolo – Comandamentul Aliat pentru Orientul Mijlociu – cu începere din martie 1944 și până în iunie același an. Tratatul au fost continuate apoi, din mai 1944, și cu sprijinul lui Constantin Vișoianu.

Forțele politice anti-antonesciene s-au organizat mai întâi în formula „Opoziției unite” din România (în 1941, o grupare de interese politice condusă de Partidul Național-Țărănesc și Partidul Liberal), la care au aderat succesiv Partidul Social-Democrat în frunte cu Constantin Titel Petrescu (28 decembrie 1942), pentru ca la 20 iunie 1944 în Blocul Național-Democratic să fie cooptați și comuniștii, în frunte cu Lucrețiu Pătrășcanu. Tratatul care au condus la consolidarea Blocului Național-Democrat, precizat prin manifestul din iunie 1944¹³, au fost purtate în secret de Maniu cu Lucrețiu Pătrășcanu în anii 1943-1944. Existaseră încă din vara anului 1943 tentative ale Partidului Comunist din România (prin Mihai Magheru) de a-i aborda pe național-țărăniști pentru a organiza o acțiune corelată în vederea încetării războiului contra U.R.S.S., însă negocierile s-au lovit de reticența lui Maniu față de o viitoare guvernare cu participarea comuniștilor. Aici a intervenit Lucrețiu Pătrășcanu, care se găsea atunci în domiciliul supravegheat de la Poiana Tapului și care, la 28 noiembrie 1943, a solicitat o întrevvedere cu Iuliu Maniu prin „tehnica” sa, Edith Marcovici¹⁴.

Rămâne interesantă poziția lui Pătrășcanu în acest moment și putem afirma că atât activitatea, cât și cariera sa politică în anii '40 au fost marcate de singularitatea unui destin uman. Cel care a fost unul dintre fondatorii și teoreticienii de relief ai Partidului Comunist din România, primul comunist ministru în România, o figură de marcă a loviturii de stat de la 23 august 1944 (vezi și contribuția sa la acțiunea de arestare a celor doi Antonești și la redactarea mesajului citit la radio de Regele Mihai în seara acelei zile cruciale pentru destinul postbelic al țării), șeful delegației României care s-a deplasat la Moscova pentru a semna Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944 și personajul de la care mulți se așteptau să conducă un guvern în România după actul de la 23 august 1944 era, în fond, un om politic cu pedigree, un „gentleman” al comunismului românesc. În primul rând, Lucrețiu Pătrășcanu, născut la 4 noiembrie 1900 la Bacău, provenea dintr-o familie de intelectuali moldoveni, cu origini în mica boierime¹⁵. Tatăl său, istoricul,

¹³ Gh. Buzatu, D. Beldiman, *op. cit.*, p. 26–27.

¹⁴ Traian D. Lazăr, *Iuliu Maniu și serviciile secrete (1940–1944)*, București, Edit. Mica Valahie, 2006, p. 150–151.

¹⁵ Prin ramura Pătrășcanu a familiei, viitorul lider comunist descindea din categoria micilor boiernași de țară din Moldova vremii. Este cunoscut faptul că o serie de simpatizanți, susținători și membri ai Partidului Comunist din România, aveau o ascendență nobilă sau se originau în crema elitei românești (de exemplu Anca și Mihai Magheru, frați, descindeau din generalul Magheru de la 1848, „prințul roșu” Scarlat Callimachi era strănepot al familiei domnitoare, avocatul Mihai Macavei, mare moșier, Victor Aradi era baronet, N.D. Cocea provenea dintr-o familie de mici boieri moldoveni, I.Gh. Maurer sau Athanase Joja erau din familia burgheze, Constanța Crăciun, fiică de bancher). Ionuț Chiva, Adrian Șchiop, „Boierii comuniști” (interviu cu Dimitrie Callimachi, fiul lui Scarlat Callimachi), „Prezent”, 21 noiembrie 2006; Stelian Tănase, *Belu Zilber* (I) [fragment din *O istorie a comunismului românesc interbelic*], „Revista 22”, 11 august 2003; Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, ediție îngrijită de G. Brătescu, București, Edit. Humanitas, 1997; Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara: istorii clandestine*, București, Humanitas, 2005, 515 p. (Istorie) (capitolul referitor la Belu Zilber).

publicistul și omul politic Dumitru D. Pătrășcanu (8 octombrie 1872, Tomești, jud. Iași – 4 noiembrie 1937, București), figură cunoscută a poporanismului, absolvent al literelor și dreptului Universității ieșene, cunoscut autor de manuale de istorie, colaborator al revistei „Viața românească” (susținând publicația alături de directorul Constantin Stere și redactorul principal Garabet Ibrăileanu), talentat nuvelist și dramaturg (să amintim aici doar *Timotheiu mucenicul*, publicată în 1913 de Editura „Viața românească” de la Iași, 242 p., și premiata de Academia Română, sau cunoscuta piesă de teatru *O inspecție școlară*)¹⁶, deputat liberal în Parlamentul României la începutul secolului XX (apropiat al lui Constantin Stere, din a cărui grupare făcea parte)¹⁷, era fiu al lui Dumitru [Dimitrie] Pătrășcanu, care se ocupa cu exploatarea agricolă a proprietăților familiei, și al Mariei Vicol¹⁸. În mediul literar al Belle époque, D.D. Pătrășcanu a fost apreciat pentru calitatea comediilor sale de Ion Luca Caragiale, s-a bucurat de confidența și amicitia unor nume de relief ale culturii române, precum Panait Istrati, Mihail Sadoveanu și Gala Galaction, și a corespondat cu Mark Twain¹⁹. Lucreția, mama lui Lucrețiu Pătrășcanu, provenea la

¹⁶ Pentru activitatea sa literară vezi și Silviu Iosifescu, *De-a lungul unui secol: Goncourt, Macaulay, Tolstoi, Caragiale, D.D. Pătrășcanu, Svevo, Fowles*, București, Edit. Eminescu, 1983, 251 p. (Sinteze).

¹⁷ După venirea lui C. Stere la Iași, proaspăt întors din surghiunul în Siberia (1886–1892), și inserarea în mediul socialiștilor ieșeni (unde se va produce și debutul său publicistic, în revista socialistă „Munca”), acesta a fondat Societatea „Datoria”, cu profil poporanist, care urmărea îmbunătățirea situației țărănimii, luminarea acesteia prin popularizarea cărții la sate cu ajutorul fondărilor de școli și biblioteci, asociație la care au aderat Garabet Ibrăileanu, frații Botez. D.D. Pătrășcanu (acesta frecventa din 1893 Facultatea de Litere și Filosofie a Universității ieșene) și alți studenți. Eugen Simion, Mihai Cimpoi, *Viața ca un roman. Constantin Stere scriitorul. Eseuri*, Chișinău, Edit. Gunivas, 2015, 174 p; Lucian Boia, „Germanofiliu”: *elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, ed. a III-a, București, Humanitas, 2010, p. 274–278.

¹⁸ R.Z. [Rodica Zafiu], *Pătrășcanu D. [Dimitrie] D.*, în vol. Aurel Sasu, *Dicționarul biografic al literaturii române. DBLR*, vol. II, M-Z, Pitești, Edit. Paralela 45, 2006, p. 316–317 (Marile dicționare, Paralela 45).

¹⁹ La 15 februarie 1900, D.D. Pătrășcanu îi trimitea din Bacău lui Samuel Langhorne Clemens (jurnalistul, romancierul și umoristul american cunoscut lumii prin notoriul pseudonim literar Mark Twain) o scrisoare plină de admirație, redactată însă în limba franceză întrucât – așa cum arăta expeditorul – în România vremii literatura de limbă engleză pătrunsese destul de puțin, în condițiile în care cultura română era încă la acea vreme tributară celei franceze, un număr redus de intelectuali cunoșteau engleza, iar traducerea erau indirecte, făcute îndeosebi din germană. D.D. Pătrășcanu îi împărtășea lui Clemens interesul său pentru limba engleză, pe care o studiasse „pentru a gusta frumusețea literaturii anglo-saxone în forma ei originală”, așa că la vremea respectivă se număra printre foarte puțini membri ai elitei românești cunoscători al respectivei limbi, chiar dacă era încă nemulțumit de nivelul la care o deprinsese. Din dorința de a-și îmbunătăți cunoștințele, D.D. Pătrășcanu îi solicita lui Clemens să îi trimită câteva dintre operele sale în original și îi expedia anexat o nuvelă a acestuia într-o traducere făcută de Mihai Eminescu. La 27 aprilie 1900, D.D. Pătrășcanu i-a scris din nou lui Clemens, entuziasmat de faptul că primise în ziua respectivă răspunsul scriitorului american. I-a precizat acestuia că este „una dintre cele mai fericite zile ale vieții sale” și i-a trimis lui Mark Twain o cămașă populară românească, confecționată de soția sa. *Dear Mark Twain. Letters from his Readers*, edited by R. Kent Rasmussen, University of California Press, 2013, p. 174–175 (Jumping frogs, 4) (vezi scrisoarea nr. 120, corespondența 1891–1900).

rândul ei dintr-o familie boierească²⁰. Legat de activitatea și poziția politică a lui D.D. Pătrășcanu trebuie să amintim că s-a numărat, alături de Constantin Stere, printre politicienii care au condamnat în fața opiniei publice românești în vara anului 1918 guvernarea Ion I.C. Brătianu din perioada 1916 - 28 ianuarie 1918. Intrarea în război alături de Antantă, insuccesele pe plan militar care au dus la ocuparea Munteniei și retragerea dificilă în Moldova, precum și situația disperată de la începutul anului 1918 când România, care nu se mai putea baza pe sprijinul Rusiei, a fost nevoită să recurgă la soluția Păcii de la Buftea-București (preliminată la 5 martie de noul guvern conservator Alexandru Marghiloman și perfectată la 7 mai 1918) constituiau în vara anului 1918 tot atâtea eșecuri ale guvernării brătieniste, iar guvernul conservator al lui Alexandru Marghiloman, în căutare de justificare și vinovați, a stimulat o politică de propagandă antiliberală, dusă din inițiativa și cu deplinul acord al Imperiului German, care urmărea anihilarea forțelor politice favorabile Antantei. În presa conservatorilor din București și Iași a fost înfierat Guvernul I.I.C. Brătianu, solicitându-se aducerea în judecată a acestuia și pe același registru au consonat și alte publicații ale vremii, mai ales periodicul filogerman „Lumina” condus de Constantin Stere. Politica de propagandă antibrătienistă s-a manifestat și prin largă circulație a unor broșuri care denunțau „crimele” liberalilor și ale tuturor celor răspunzători de situația României în momentul respectiv (de exemplu *Omul dezastrului [Brătianu]*, redactată de Corvin Petrescu). Printre acestea se număra și opusculul lui D.D. Pătrășcanu, *Vinovații: 1916-1918* (București, Lumina, 1918, 142 p.)²¹. Atitudinea germanofilă din anii Primului Război Mondial a compromis însă definitiv cariera politică a lui D.D. Pătrășcanu în România Mare. Apropierea sa de Constantin Stere, teoreticianul ideologiei poporaniste inspirate din narodnicismul rusesc (inițial activ în Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România – înființat în 1893, și proxim lui C. Dobrogeanu Gherea –, ulterior orientându-se, alături de gruparea „tinerilor generoși” cu socialistul Vasile G. Morțun în frunte, spre Partidul Național Liberal, grupare care a aderat în 1899 la liberalii lui D.A. Sturza) și unul dintre adepții țărănismului, trebuie să fi influențat opiniile ideologice ale tânărului Lucrețiu Pătrășcanu, care a fost impresionat și interesat de marxism²². Din această perspectivă trebuie să privim înscrierea sa în 1919 în

²⁰ Lucreția Pătrășcanu descindea dintr-o ramură a familiei Stoica din mica nobilime transilvăneană. Încă din perioada ilegalității, între Lucrețiu Pătrășcanu și o serie de fruntași comuniști (Ștefan Foriș, Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraș, Gheorghe Gheorghiu-Dej) au avut loc disensiuni, de cele mai multe ori din cauza atitudinii de superioritate afișate de Pătrășcanu, a caracterului său orgolios și, în primul rând, a originii burgheze, „nesănătoase” a acestuia. Tudor Caranfil, *Despre destin și istorie, cu Ionel Mocsony Stârcea, baron de Foen* [interviu], „Magazin Istoric. Revistă de cultură istorică”, an XXIX, nr. 11 (344), noiembrie 1995, p. 28–30.

²¹ Vezi Marian Petcu, *Presa „Anilor de Foc”: Secvențe din jurnalismul Primului Război Mondial/The Media during the „Years of Fire”, „Hiperboreea”, Penn State University Press, vol. I, nr. 2, December 2014, p. 167–181; Dorin Stănescu, *Procesul Guvernului Brătianu din vara anului 1918*, pe <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/procesul-guvernului-bratianu-din-vara-anului-1918>. Vezi, sub beneficiu de inventar, și lucrarea lui D.D. Pătrășcanu, *Ce cere publicul de la un deputat: schițe și amintiri*, București, Edit. Librăriei Leon Alcalay, [1911], 94 p. (Biblioteca pentru toți, 786).*

²² Vezi și Jean Ciută, *Dumitru D. Pătrășcanu și Lucrețiu Pătrășcanu*, „Ateneu”, Bacău, an XXXVII, nr. 10, octombrie 2000, p. 11; Adrian Cioroianu, *Leninistul romantic: teoreticianul Lucrețiu Pătrășcanu*, „Scrisul Românesc”, an II, nr. 3–4, martie–aprilie 2004, p. 9.

Partidul Socialist Român și colaborarea ca editor la ziarul partidului, „Socialismul”. Pe fundalul succesului Revoluției din Octombrie, Lucrețiu Pătrășcanu își radicalizează convingerile și devine un fondator și adept al extremei stânga românești (în 1921 s-a numărat printre membrii fondatori ai Partidului Comunist din România, pe care l-a și reprezentat alături de Elek Köblös la al IV-lea Congres al Cominternului, desfășurat la Moscova în noiembrie-decembrie 1922). În condițiile intrării în ilegalitate a Partidului Comunist din România, Pătrășcanu a fost arestat și întemnițat în 1924. În paralel cu activitatea politică, Lucrețiu Pătrășcanu și-a desăvârșit studiile universitare, în 1922 devenind absolvent al Facultății de Drept a Universității din București, iar în 1925 obținând doctoratul la Universitatea din Leipzig cu o teză privitoare la Reforma agrară din România, 1918-21²³. Atitudinea naționalistă – cea care va influența decisiv dizgrația și îndepărtarea sa din viața publică a Republicii Populare Române²⁴ – s-a manifestat încă din perioada ilegalității și a prezenței sale în U.R.S.S. la reuniunile Cominternului (vezi reuniunea de la Harkov din iulie 1928 unde, în legătură cu basarabienii și apartenența lor la națiunea română, s-a pronunțat foarte ferm, arătând că și moldovenii sunt tot români, și nu o națiune separată). În anii '30 Lucrețiu Pătrășcanu a dobândit o poziție proeminentă în rândurile Partidului Comunist din România, la al V-lea Congres al organismului – condus la vremea respectivă de Alexander Ștefanski –, desfășurat în decembrie 1931 în U.R.S.S., la Gorikovo, fiind ales în Comitetul Central. Mai devreme în același an, în iunie 1931, Pătrășcanu s-a numărat printre cei cinci deputați aleși în Parlamentul României Mari din partea Blocului Muncitoresc-Țărănesc (formațiune politică fondată în 1925, prin care comuniștii încercau să activeze în viața politică a țării după decizia din 11 aprilie 1924 a Guvernului Ion I.C. Brătianu de trecere în ilegalitate a partidului lor), deputați care nu au mai reușit să își exercite mandatul întrucât au fost invalidați.

La sfârșitul anului 1943, pe când se afla la domiciliul supravegheat de la Poiana Țapului (o vilă a familiei pe care a părăsit-o ulterior, pregătind în 1944 lovitura de stat în diverse case bucureștene, în continuu vânat de Poliție), Pătrășcanu cunoscuse în repetate rânduri presiunea regimurilor autoritare care s-au succedat în România, arestul și încarcerarea²⁵, aceasta după o perioadă în care s-a aflat în U.R.S.S. în calitate de reprezentant al Partidului Comunist din România la Comintern (în 1933 și 1934), context în care va sta la Moscova până în 1935. Rămâne interesantă poziția sa particulară în demersul pentru ieșirea României din războiul purtat alături de Reich întrucât, în inițiativa de a-l contacta pe Maniu, Pătrășcanu nu avusese acordul precedent al conducerii

²³ Lucrarea *Die Agrarreform in Grossrumänien und ihre Ergebnisse*, Diss, Leipzig, 1925, 111 file. Date biografice despre L. Pătrășcanu în Dan Botez, *Lucrețiu Pătrășcanu: destinul unui intelectual comunist*, Craiova, Scrisul Românesc, 2015, 330 p. (Colecția N. Iorga).

²⁴ De reținut cunoscuta și discutata sa afirmație din 1946 făcută în cadrul unui miting studentesc de la Cluj, în care punea spiritul național înaintea internaționalismului proletar. Vezi pe temă Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, București, Edit. Enciclopedică, 2001, 218 p.

²⁵ Arestat și închis în Lagărul de la Târgu-Jiu în august 1940, este eliberat de regimul național-legionar în condițiile în care România Legionară, aliată a Germaniei hitleriste, intenționa să păstreze relații cordiale cu sovieticii. Ulterior regimul antonescian îl va aresta din nou în 1941 și îl va elibera iarăși, stabilindu-i în 1943 domiciliu forțat la Poiana Țapului. Pe temă vezi și L. Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Forum, 1945, 260 p.

interne a Partidului Comunist din România momentului respectiv, adică a secretarului general Ștefan Foriș. În plus, în aceeași formulă a inițiat Lucrețiu Pătrășcanu contactele cu Serviciul secret britanic Special Operations Executive (S.O.E.), foarte activ prin sediul de la Istanbul²⁶. Devenind agent de influență al acestuia, Pătrășcanu dobândește o altă poziție și bază de discuție cu Opoziția unită, dar și cu monarhia. Oricum, numele lui Pătrășcanu fusese indicat Opoziției unite în contextul tratativilor de la Cairo (ambasadorul sovietic de acolo, Novikov, îl preferase pe Pătrășcanu pentru poziția de om de legătură, în contextul în care se pusesese problema participării Partidului Comunist din România la lovitura de stat).

Maniu a acceptat propunerea și s-a întâlnit cu Pătrășcanu, succesiv, în locuința lui Corneliu Coposu (str. Dr.Marcovici nr. 9, etaj 6) și în locuința lui Emil Ghilezan (str. Ion Ghica nr. 5, etaj 4), de trei ori, în cursul anului 1943 și de două ori la începutul anului următor, fiind inventariate soluțiile pentru înlăturarea regimului mareșalului Antonescu și ale abandonării Războiului din Răsărit. În acest context Lucrețiu Pătrășcanu a venit cu soluția „comuniștilor patrioți” (C. Pârvulescu, I.Gh. Maurer, P. Constantinescu-Iași, V. Precup, E. Bodnăraș, H. Zilber, T. Bugnariu, M. Magheru, P. Iordache, N. Torosian, G. Safian) care se detașaseră de tezele inacceptabile ale Congreselor III, IV și V, dorind colaborarea cu Opoziția unită pe baza unui program minimal pentru restaurarea instituțiilor democratice, a regimului parlamentar pluripartinic având ca principal instrument alegerile libere²⁷.

Pe de altă parte, rămâne interesant de precizat faptul că Maniu și Brătianu încercaseră la 12 iunie 1944 să intre în contact, în manieră strict secretă, cu ministrul Regatului Italian, Renato Bova Scoppa, aflat atunci într-o locație provizorie la Singureni²⁸ pentru a fi ferit atât de bombardamentele aeriene extrem de intense care se desfășurau asupra capitalei, cât și de represiunea germană, cunoscut fiind faptul că Manfred von Killinger dezavua prezența acestuia în România în calitate de reprezentant al unui stat nelegitim în viziunea Republicii mussoliniene de la Salò, din punct de vedere instituțional o marionetă în mâinile celui de-al Treilea Reich, republică socială care își desemnase proprii trimiși diplomatici (pe Franco Trandafilo, apoi pe baronul Odenigo [Hodnig]) și care solicitase insistent regimului antonescian reciprocitatea în raporturile diplomatice²⁹. Cu un rol activ în tratativele pe care Mihai Antonescu le purtase în special la Roma în vederea ieșirii României din războiul dus alături de Germania împotriva Uniunii Sovietice, ministrul Bova Scoppa se bucurase, cu începere din toamna anului 1943, de protecția guvernului antonescian, iar demararea unor astfel de contacte strict

²⁶ Pentru o perspectivă asupra problemei, vezi Dennis Deletant, *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, Palgrave, Macmillan, 2016, în special p. 205.

²⁷ T. D. Lazăr, *op. cit.*, p. 152–155.

²⁸ Este vorba despre reședința de vară din comuna Singureni, jud. Giurgiu, construită în anii '20 și refăcută de diplomatul italian la începutul anilor '40 în conformitate cu modelul unei vile toscane. În 1945, la plecarea din România, Bova Scoppa a vândut conacul Margaretei Mociorniță, fiica cea mare a cunoscutului antreprenor din perioada interbelică, Dumitru Mociorniță (1885–1953). Naționalizată în 1948, vila a fost restituită familiei Mociorniță la începutul anilor 2000.

²⁹ Date în plus la V. Turcuș, *Raporturi politice și culturale româno-italiano-vaticane: Legația română de pe lângă Sfântul Scaun într-un moment de cumpănă (august 1944)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LVI, 2017, p. 311–316.

secrete cu liderii Opoziției unite a fost considerată în momentul respectiv de reprezentantul Regatului Italiei inoportună și nefezabilă, pentru că, pe de o parte, ar fi deschis o chestiune delicată în raport cu guvernul care i-a asigurat protecția – cunoscut fiind faptul că astfel de tatonări și întâlniri nu puteau rămâne niciodată în România timpului strict secrete –, iar pe de altă parte l-ar fi expus, atât personal cât și pe ceilalți membri ai Legației, represaliilor fulminante ale autorităților germane din România cu care guvernul antonescian trebuise să ducă o luptă constantă pentru a împiedica arestarea și încarcerarea reprezentanților diplomați italieni. Într-o informare secretă trimisă ministrului de Externe al Italiei la 29 iunie 1944, Bova Scoppa precizează că răspunsul său dat lui Maniu și Brătianu a fost unul diplomatic, exprimându-și pe de o parte încântarea pentru posibilitatea oferită de a se întâlni cu cei doi șefi ai opoziției, însă pe de altă parte invocând amintitele motive morale și politice pentru a aprecia că își propune să ia contact cu cei doi lideri politici români în momentul în care contextul politic din România îi va permite să o facă, fără a aduce prejudicii situației reprezentanților italieni din România și intereselor politice pe care le proteja în momentul respectiv. În același timp, Bova Scoppa solicită centralei să îi precizeze dacă există instrucțiuni speciale în privința acțiunilor sale, deoarece în cazul în care nu ar exista, atitudinea reținută era aceea pe care intenționa să o adopte în privința contactelor cu Opoziția democratică din România³⁰. În informarea pe care Bova Scoppa o trimite la Roma la 26 august 1944 și în care recapitulează momentele principale ale loviturii de stat și evoluțiile politice ale zilelor următoare (publicată și în *Colloqui con due dittatori*, p. 176-180) insistă pe rolul și pe munca de convingere dusă cu autoritățile regimului antonescian pentru a urma calea Italiei de ieșire din conflict, indicând că în contactele sale săptămânale cu Mihai Antonescu l-a făcut pe acesta să își dea seama, treptat-treptat, că singura cale de salvare a României era înfăptuirea unui gest de mare curaj care permitea ruperea legăturilor cu Germania și trecerea decisă de cealaltă parte, modelul de inspirație fiind cel italian. Insistența cu care Bova Scoppa preciza că politica de bază a Guvernului Antonescu a fost salvagardarea patriei, fiind importantă alegerea momentului (nici prea devreme, dat fiind riscul unei politici de „renversement des alliances” atâta timp cât forțele germane erau încă puternice pe teritoriul României, și nici prea târziu, căci atunci actul și-ar fi pierdut orice valoare) a indus pe moment la Roma ideea că tratativele purtate de Guvernul Antonescu ar fi reprezentat principala forță motrice a actului de la 23 august 1944 și că însuși mareșalul ar fi orchestrat întreaga mișcare, Externele italiene exprimându-și – în comunicările lor interne – neîncrederea cu privire la știrea făcută publică de jurnale cum că Ion Antonescu ar fi fost arestat la Palatul Regal. Astfel, la 30 august 1944, una dintre notele interne din centrala de la Roma se deschidea chiar cu aprecierea că „știrile care parvin din România sunt destul de contradictorii cu privire la rolul pe care Mareșalul Antonescu l-a jucat în ultimele evenimente politico-militare care au dus și la desprinderea respectivei țări de Germania și la poziționarea ei împotriva acesteia”. În plus, legat de figura mareșalului, percepția era aceea că: 1) încă de la venirea sa la putere, Ion Antonescu a încercat să dea politicii sale externe o orientare filo-italiană și doar atitudinea

³⁰ Documentul se păstrează la Archivio Storico-diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Roma, Fond. Affari Politici, 1931–1945, Romania, 1944–1945, busta nr. 19.

negativă adoptată de Italia mussoliniană l-a determinat să intre, constrâns de împrejurări superioare forțelor sale, în orbita politico-militară a Germaniei; 2) „Conducătorul” Antonescu a nutrit dintotdeauna **sentimente antitotalitare**, aici argumentându-se cu reprimarea sângeroasă a mișcării legionare, ordonată de el și condusă personal; 3) că participarea României alături de Germania în războiul împotriva Uniunii Sovietice, decisă de Ion Antonescu, a fost nu atât pentru recucerirea Basarabiei și Bucovinei, cât pentru a-și crea merite și argumente viabile în vederea obținerii revizuirii frontierelor stabilite pentru Transilvania prin arbitrajul de la Viena din 30 august 1940 și doar în acest context circumstanțele l-au condus spre necesitatea de a adera la cerințele germane de implicare a Armatei române în continuarea campaniei împotriva U.R.S.S.-ului până în Crimeea, rezistând totodată, pe cât posibil, la presiunile germane care aveau în vedere soluția unei extinderi a României spre Ucraina, uitând de Transilvania; 4) că de ceva timp, observând că războiul luase o turnură defavorabilă forțelor militare germane, a inițiat cu guvernul italian negocieri privind o acțiune colectivă în vederea desprinderii de Germania, iar după evoluțiile care au avut loc în Italia a încercat de unul singur să conducă tratative cu Puterile Aliate, „servindu-se de oameni provenind din acele medii politice care se află astăzi la guvernare în România”; 5) că Mareșalul Antonescu s-a implicat într-un abil joc dublu, „manifestându-se personal ca garant al orientării filo-germane a politicii românești și organizând în schimb, pe ascuns, prin intermediul exponenților orientărilor democratice din țară, trecerea României în tabăra adversă”. La această concluzie ajungea diplomația italiană mai ales din faptul că modul în care a avut loc desprinderea României de alianța cu Germania, succesul actului și abilitatea cu care au fost conduse operațiunile militare din partea Armatei române împotriva forțelor militare germane indicau o organizare atentă care nu putea veni decât din ordinul lui Antonescu, dată fiind autoritatea avută în țară și indiscutabilul prestigiu militar de care se bucura în fața trupelor. Inclusiv faptul că Mareșalul, în loc să fugă din țară, a rămas „arestat la Palatul Regal”, așa cum ziarurile voiau să facă să se creadă – considera diplomația Regatului Italian –, nu constituia decât o altă dovadă a participării sale la complot, mai mult, o mărturie a faptului că el putea fi considerat principalul organizator al acestuia. În plus, dat fiind faptul că la momentul respectiv se găsea încă în România personalul Reprezentanțelor Regale Italiene din respectiva țară, Mareșalul Antonescu refuzând să îl îndepărteze sau să îl priveze de privilegiile diplomatice, Externele de la Roma considerau oportună restabilirea de îndată, cel puțin de facto, a relațiilor diplomatice dintre România și Italia³¹.

În sialul acestor evoluții trebuie să vedem acțiunea diplomatică pe care documentul publicat în studiul de față intenționează să o illustreze, anume tratativele pe care Renato Bova Scoppa le-a purtat la sfârșitul lunii noiembrie cu ministrul Justiției de atunci, Lucrețiu Pătrășcanu³², referitor la situația italienilor de la Galați, vânați de noile autorități

³¹ *Ibidem*.

³² Lucrețiu Pătrășcanu a intrat în primul Guvern Sănătescu (23 august – 3 noiembrie 1944) în calitate de ministru de stat, în perioada 23 august – 7 septembrie 1944 deținând și interimatul la Justiție (ceruse Regelui Ministerul de Justiție, însă acesta a acceptat ca numirea sa să fie temporară). În fruntea Justiției îi va succeda Aureliu Căpățână (magistrat, consilier la Înalta Curte de Casație și Justiție) însă doar vreme de o lună (7 septembrie – 4 octombrie 1944). Demisionat din motive de

româno-sovietice pentru a fi arestați și trimiși în Siberia în cazul în care se făceau inovații de convingeri și acțiuni neofasciste (adică filomussoliniene). Așa cum rezultă din comunicarea diplomatică trimisă de ministrul italian la Roma în data de 25 noiembrie 1944, Administrația comunistă de ocupație din Galați ceruse Consulatului General al Italiei o listă a neofasciștilor (a celor care își exprimaseră adeziunea la Republica Socială Italiană a lui Mussolini) pentru a îi putea aresta și expedia în Siberia. În urma celor două îndelungate discuții dintre Bova Scoppa și Lucrețiu Pătrășcanu, pe parcursul cărora aceștia au rememorat momentele dificile ale domiciliilor ascunse și supravegheate din ultimul an (cel dintâi aflat într-un regim de izolare sub supraveghere germană, iar cel de-al doilea căutat de Poliție și ascunzându-se prin diverse case din București pentru a complota în vederea pregătirii loviturii de stat³³), cei doi oameni politici au ajuns la un acord privind soluționarea problemei.

În apărarea destinului italienilor din România aflată sub ocupație sovietică, ministrul Bova Scoppa arăta șefului Justiției românești că o asemenea măsură nu se dovedea necesară întrucât, în primul rând, cea mai mare parte a capilor neofasciști fusese deja arestată de autoritățile române sau ruse, iar cei foarte puțini rămași încă liberi erau în marea lor parte muncitori sau mici funcționari, despre care reprezentantul Italiei îl convingea pe Pătrășcanu că sunt în general oameni simpli care s-au înscris în Partidul Fascist fie sub amenințare, fie sub presiune sau șantaj din partea autorităților germane sau neofasciste, adică declarate fidele organismului republican mussolinian din nordul Italiei. În plus, Bova Scoppa sublinia în fața ministrului Justiției din România că până și autoritățile antonesciene au exercitat uneori presiuni în acest sens față de comunitatea

boală, Căpățână va fi urmat în funcție, ad-interim, de mareșalul palatului regal, Dimitrie D. Negel, care era și administrator al Domeniilor Coroanei (poziție ocupată în perioada 22 iulie 1942 – 4 ianuarie 1948). Întrucât în primul Guvern Sănătescu a deținut funcția de ministru al Agriculturii și Domeniilor, D. Negel a preluat după 4 octombrie 1944 și interimatul la Justiție. În al doilea Guvern Sănătescu (4 noiembrie – 5 decembrie 1944), în care deja sub presiunea Frontului Național Democrat liderul Frontului Plugarilor, Petru Groza, a primit vicepreședinția Consiliului de Miniștri, Lucrețiu Pătrășcanu și-a adjudecat portofoliul Justiției, liderul comunist Gh. Gheorghiu-Dej a preluat Comunicațiile, socialistul Ștefan Voitec a primit Educația Națională, ca ministru al Muncii a fost numit Lothar Rădăceanu, iar social-democratul Gheorghe Vlădescu-Răcoasa a devenit ministru al naționalităților minoritare. Pătrășcanu a deținut funcția de ministru al Justiției și în Guvernul Rădescu, guvern care a condus România până la 28 februarie 1945, alcătuit în contextul crizelor politice provocate de comuniști și socialiști, precum și în primele două guverne Groza (6 martie 1945 – 30 noiembrie 1946, respectiv, 1 decembrie 1946 – 29 decembrie 1947, cel din urmă marcat de îndepărtarea de la guvernare a grupării Tătărescu la 5 noiembrie 1947 și de preluarea unor posturi-cheie de către gruparea moscovită, Ana Pauker la Externe, Vasile Luca la Finanțe în locul lui Alexandru Alexandrini, iar spionul sovietic Emil Bodnăraș în locul gen. Mihail Lascăr la Ministerul de Război). Rolul important deținut de Pătrășcanu la semnarea armistițiului a fost legat de creșterea preeminenței sovietice în raporturile aliaților cu România, fiind astfel decisă și schimbarea locației parafării actului, în loc de Cairo (unde se aflau Barbu Știrbey și Constantin Vișoianu) fiind acceptată de către americani și englezi solicitarea sovieticilor de a se semna la Moscova convenția de armistițiu.

³³„Planul loviturii de stat eu l-am discutat cu generalul Sănătescu – trimis de rege – în mai 1944 în casa lui Safianu. Acolo am discutat trei ipoteze și ne-am oprit asupra celei realizate, adică o lovitură în București”, afirma Pătrășcanu. Vezi Lavinia Beta, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, București, Edit. Humanitas, 2001, p. 43.

italiană, afirmație fondată pe o circulară a fostului subsecretar de stat la Interne și comandant al Jandarmeriei Române până la 23 august 1944, Constantin Z. Vasiliu, care ordonase autorităților locale ca documentele eliberate pentru italieni să urmeze instrucțiunile dintr-o scrisoare a fostei Legații a Republicii de la Salò. Ministrul Italiei la București îl informa pe Lucrețiu Pătrășcanu și asupra faptului că, în lipsa comunicațiilor cu Roma, constituise o Comisie de anchetă pentru clarificarea situației politice a italienilor care aderaseră la Republica socială mussoliniană, a gradului lor de responsabilitate și a poziției ulterioare adoptate de aceștia după lovitura de stat de la 23 august 1944. Comisia, în conformitate cu afirmațiile lui Bova Scoppa, prepara în momentul respectiv un material asupra căruia urma să se pronunțe guvernul Regatului Italiei. La acest punct al discuției negocierea diplomatică a devenit intensă, întrucât ministrul Bova Scoppa preciza că a susținut în fața autorităților românești după armistițiul din septembrie 1944 teza, acceptată de altfel la nivelul Guvernului Sănătescu, că firmele italiene și cetățenii italieni se aflau sub protecția autorităților legitime ale Italiei – deci a reprezentanților Regatului Italian –, singurele în măsură să aprecieze poziția politică a acestora. Către finalul discuțiilor, ministrul Bova Scoppa a afirmat foarte clar poziția Regatului Italiei asupra problemei: pe de o parte, Legația Italiei nu se va opune în cazul în care autoritățile sovietice și românești ar fi considerat necesar, din motive ținând de asigurarea ordinii publice sau din rațiuni politice, să aresteze vreun element responsabil, însă aceasta își susținea pe mai departe punctul de vedere că guvernul italian trebuia să fie cel care, în ultimă instanță, rămâne judecător și arbitru în stabilirea destinului italienilor de pe teritoriul României. Lucrețiu Pătrășcanu a fost de acord cu poziția susținută de Bova Scoppa, comunicându-i acestuia că se va pune imediat în contact cu Ministerul de Interne pentru a o face să fie acceptată și la acest nivel. În plus, Pătrășcanu și-a arătat compasiunea pentru situația dificilă în care se aflase reprezentantul guvernului Regatului Italiei în România antonesciană, plasată sub influența politică și militară a Germaniei naziste, în lunile care s-au scurs de la capitularea Italiei în fața Aliaților până la lovitura de stat de la 23 august 1944³⁴.

³⁴ Finalitatea practică a demersului lui Bova Scoppa în legătură cu situația italienilor din România post 23 august 1944 este o altă problemă a cărei analiză rămâne complexă. După intrarea trupelor sovietice în București, în luna septembrie 1944, au fost desigur arestați acei italieni cunoscuți ca susținători de frunte ai Republicii sociale mussoliniene (Armando Odenigo, Franco Trandafilo etc.) și au fost transportați în Uniunea Sovietică, de unde s-au întors în Italia doar cei care au mai supraviețuit, și aceasta numai după un deceniu. În legătură cu militarii italieni – în număr de vreo 2.500, concentrați la Oiești cu statut special (în conformitate cu sursele documentare prezentate de Mihai Pelin), în număr de 550 în iunie 1944, în conformitate cu documentele diplomatice italiene conservate la Roma în Arhiva de la Farnesina – aceștia au fost imbarcați în martie 1945 într-o garnitură de tren care a fost direcționată de ocupații sovietici către răsărit, în loc să fie trimisă spre Italia, în vederea repatrierii celor în cauză. Așa s-a întâmplat și cu un alt grup de cetățeni italieni, civili care se aflau în România din timpul războiului, cu diverse misiuni administrative sau comerciale și pentru care ministrul Bova Scoppa primise asigurări de la sovietici că vor fi trimiși înapoi în țara de origine. În schimb, aceștia au fost urcați de către ocupații sovietici, în mai 1945, într-un tren care pleca din București cu scopul repatrierii și au fost direcționați spre Rusia. Unii s-au întors de acolo, alții nu au mai reușit, iar Bova Scoppa a fost frecvent acuzat de insuccesul politicii sale în privința tutelării drepturilor italienilor aflați în România post-antonesciană (de reținut că ultimele misiuni ale

Felul în care au decurs tratativele între cei doi oameni politici și atmosfera cordială care rezultă din documentul privitor la negocieri înaintat de Bova Scoppa către Externele italiene rămâne încă o dovadă a atitudinii singulare pe care Pătrășcanu a adoptat-o în rândul comuniștilor români, a poziției deschise și amiabile față diferiți factori politici, poziție care a stârnit, treptat, neîncrederea tovarășilor de partid, ducând în cele din urmă la acuzarea sa de atitudini filoburgheze și antisovietice. Este adevărat că o judecată adâncă asupra perioadei în care a fost în fruntea justiției din România este extrem de complexă, pentru că nu trebuie uitat că până la 23 februarie 1948, momentul demiterii sale din funcția de ministru al Justiției, calea pe care o luase guvernarea era cea a unei stalinizări atent supravegheate de Moscova, iar în timpul mandatului său de ministru au fost instrumentate procesele liderilor țărăniști, ale unor intelectuali sau ofițeri deveniți indeziderabili, ale unor fruntași liberali³⁵, au avut loc discutatele alegeri din noiembrie 1946 și Regele Mihai a fost silit să abdice.

Finalul destinului lui Lucrețiu Pătrășcanu este binecunoscut, iar declinul său politic – declanșat încă din momentul în care sovieticii nu l-au agreat la șefia P.C.R., așa cum îi comunica Jdanov la Moscova cu prilejul semnării armistițiului, și marcat de etape ale acutizării precum discursul în fața studențimii din 1946, adus ca argument pentru naționalismul său și pentru atitudinea ostilă față de internaționalismul proletar –, s-a concretizat printr-o graduală îndepărtare de nucleul conducerii de partid³⁶ și de treptata subminare a poziției sale în aparatul de stat³⁷. În încheierea excursului nostru de față asupra a două destine particulare în politica și diplomația românească, respectiv italiană, am dori să aducem în discuție un aspect mai puțin reliefat din dosarul condamnării lui

lui Bova Scoppa denotă un relativ exil față de lumea diplomației euro-atlantice, acesta fiind trimis la Jakarta, Caracas și, respectiv, Rabat). În anul 1955 însă, i-a fost încredințată poziția de observator italian la Conferința celor Patru Mari de la Geneva din vara lui 1955, moment de turnură în evoluția relațiilor dintre cele două blocuri separate de Cortina de Fier în sensul primilor pași spre o politică de destindere după epoca stalinismului brutal. Vezi pentru date Mihai Pelin, *Document. Militari și civili italieni sechestrați de sovietici*, „Jurnalul Național”, 14 decembrie 2006 (<https://jurnalul.antena3.ro/special-jurnalul/document-militari-si-civili-italieni-sechestrați-de-sovietici-5963.ht ml>). Pentru impactul Conferinței de la Geneva din 1955, V. Turcuș, *Indezirabilii. Autoritățile comuniste de la București și cetățenii străini rezidenți în România*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LVIII, 2019, p. 214–216.

³⁵ Interesante lucrările lui Pătrășcanu care conțin indicații asupra principiilor care l-au animat în exercitarea funcțiilor în aparatul de stat. Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Reforma agrară – Legea criminalilor de războiu și legea epurației Aparatului de Stat. Conferință*, în vol. *Democratizarea armatei. Îndrumări pentru munca aparatului de cultură, educație și propagandă*, 1945 (Ministerul de Războiu); Idem, *Spre o justiție populară*, București, Edit. P.C.R., 1948, 52 p.

³⁶ Încă din decembrie 1944 și mai apoi în ianuarie anul următor, ziarului „Scânteia” i-au fost date indicații astfel încât activitatea lui Pătrășcanu să fie eludată în articolele publicate. Contribuția sa în partid a diminuat și a fost îngrădită pe parcursul următorului an și jumătate, iar primul conflict deschis cu tovarășii de partid a avut loc în toamna anului 1945, în cadrul primei Conferințe pe țară în legalitate. L. Betea, *op. cit.*, p. 73.

³⁷ Bănuț de legături cu serviciile secrete anglo-americane încă din februarie 1947 și de relații cu „cercurile reacționare ale emigranților români”, conform unui raport al ministrului de interne Teohari Georgescu, Lucrețiu Pătrășcanu era etichetat ca antisovietic la începutul anului 1948, iar în preajma deschiderii Congresului Partidului Muncitoresc Român, în februarie 1948, se punea deja „problema Pătrășcanu”. *Ibidem*, p. 119.

Lucrețiu Pătrășcanu: relația cu Leo Valiani și încercarea acestuia de a-i întinde o mână de ajutor în acele momente dificile. După îndepărtarea lui Pătrășcanu din funcția de ministru al Justiției la finele lui februarie 1948 și înlocuirea sa cu Avram Bunaciu, proaspăt ales membru supleant al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, liderul comunist și soția acestuia, Elena Pătrășcanu, au fost anchetați din aprilie 1948, supuși unui regim de domiciliu forțat, iar mai apoi pentru fostul demnitar a urmat în toamna anului 1949 întemnițarea la Jilava. Suspendată de la finele lui martie 1950, ancheta în cazul său va fi reluată în februarie 1951, iar după șase ani de investigații, decizia instrumentării procesului a fost luată în ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 2 septembrie 1953, când Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a pronunțat foarte ferm în sensul tranșării proceselor „agenturilor imperialiste”, scopul fiind demascarea și contracararea acțiunilor împotriva regimului a „cercurilor burgheze din străinătate”, iar calea aleasă – cea a instaurării fricii și terorii. În pregătirea procesului „lotului Pătrășcanu”, care se dorea o lovitură de grație dată adversarilor lui Dej din interiorul partidului, printre documentele incriminatorii (două exemplare ale cărții lui Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale*, unul purtând o dedicație pentru Regele Mihai datată 15 august 1945, un exemplar al lucrării *Sub trei dictaturi*, operă a liderului comunist căzut în dizgrație și cu o dedicație din 31 ianuarie 1945 tot pentru Rege etc.), se afla și o lucrare a comunistului italian Leo Valiani, considerat „troțkist”³⁸, o mai veche cunoștință a Elenei Pătrășcanu, cernăuțeană de origine evreiască, care purtase numele Hertha Schwamen. Leo Valiani (Leo Weitzen, originar tot dintr-o familie evreiască, din Fiume) fusese unul dintre personajele cheie ale mișcării de rezistență italiană din nordul Italiei și al legăturilor acesteia cu forțele aliate (din însărcinarea Special Operations Executive îndeplinite în 1943 o misiune secretă în spatele liniilor inamice în Italia de nord colaborând cu liderul Rezistenței, Ferruccio Parri, și reprezentase mișcarea de rezistență italiană la întâlnirile din Elveția cu agenții americani de la Office of Strategic Services), din postura de membru al Comitetului insurecțional din Milano fiind unul dintre semnatarii – alături de Emilio Sereni, Luigi Longo, care îi va succeda lui Togliatti la secretariatul Partidului Comunist Italian, și Sandro Pertini, viitorul președinte al Republicii italiene – deciziei condamnării la moarte a lui Mussolini. Valiani își petrecuse o parte a copilăriei la Budapesta, unde avea un unchi medic descinzând din familia Herzl. Mătușa sa maternă, Irma, era căsătorită cu un comerciant bogat originar din Bucovina, Wilhelm Ippen, susținător și propagandist al ideilor socialiste, care pentru convingerile sale va fi deportat în Siberia în 1941 și va muri în lagăr în 1952³⁹. După încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial, Valiani a acționat pentru a ajuta atât familia Ippen, cât și pe liderul comunist român acuzat de deviații naționaliste. Familiei Ippen îi trimite sume de bani cu

³⁸ Vezi Cristina Roman, *Organizarea procesului lui Lucrețiu Pătrășcanu în contextul creat după moartea lui Stalin*, în vol. *Stalinizare și destalinizare. Evoluții instituționale și impact social*, coord. Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu, Polirom, 2014 (cap. *Pregătirea procesului*); L. Betea, *op. cit.*, p. 367–368.

³⁹ În 1938 Leo Valiani și-a întâlnit pentru ultima dată unchiul la Paris, unde Wilhelm Ippen se afla la o reuniune a Internaționalei Socialiste reprezentând social-democrația română. Andrea Ricciardi, *Leo Valiani, gli anni della formazione: tra socialismo, comunismo e rivoluzione democratica*, Milano, Francoangeli, 2015, p. 40, n. 14 (Cap. 1. *Infanzia e adolescenza tra Fiume e Budapest*, p. 33–41).

sprijinul lui Franco Venturi⁴⁰. Cu Elena Pătrășcanu a corespondat în 1952 (în Arhiva Fundației Giangiacomo Feltrinelli se păstrează o parte a corespondenței lui Valiani, iar printre acestea se regăsește și o carte poștală trimisă acestuia, de la București, de Elena Pătrășcanu la 13 decembrie 1952), iar activitatea sa nu a fost deloc străină de România⁴¹. Cu începere din februarie 1949 și după o scurtă perioadă de colaborare cu Mediobanca, Leo Valiani a devenit „colaborator extern al Direcției Centrale pentru misiuni în străinătate” al Băncii Comerciale Italiene, funcție pe care o va exercita pe tot parcursul anilor '50 și în virtutea căreia a efectuat numeroase misiuni în Europa Orientală între 1949 și 1955, mai ales la Budapesta și București. În conformitate cu documentele prezente în Arhiva Istorică a Băncii Comerciale Italiene (astăzi Intesa Sanpaolo), Valiani era angajat al Serviciului de externe al Comitetului (Banca Comercială Italiană) pentru a inventaria și stabili valoarea bunurilor instituției atribuite, prin tratatul de Pace de la Paris, Uniunii Sovietice ca despăgubiri pentru daunele suferite în cel de-Al Doilea Război Mondial, provocate de prezența armată italiană în Rusia. Era vorba de compensarea prin credite de care s-au bucurat cetățenii italieni pentru preluarea de către stat a averilor lor atât în Ungaria cât și în România. În perioada august-noiembrie 1949, Valiani s-a aflat astfel la București pentru efectuarea calculelor pentru estimarea valorii Băncii Comerciale Italiene din România (Romcomit). În calitate de „expert bancar italian”, Valiani a semnat astfel, la 18 august 1949, evaluarea Băncii Ungaro-Italiene (Bankunit) având în vedere funcționalitatea ei la 8 septembrie 1943 – momentul semnării de către Italia a armistițiului – raportată la valorile din 15 septembrie 1947, la 5 noiembrie 1949 a încheiat raportul de evaluare al Băncii Comerciale Italiene&Bulgare (Bulcomit), cu sediul la Sofia și filialele la Plovdiv, Burgas și Varna, iar în anul 1951 a redactat concluziile evaluării pentru Romcomit⁴². Atât în raportul de lichidare al Romcomit-ului din București, semnat la 11 iunie 1951, cât și în cele pentru Bankunit și Bulcomit, evaluarea italiană depășea cu mult ca sume în dolari pe cea propusă de sovietici, partea italiană susținând că trebuiau luate în calcul la predare-preluare sumele cheltuite cu inițierea proiectului bancar, clientela, organizarea în fiecare țară și relațiile în interiorul acesteia sau cu exteriorul, creditele către comercianți și industriași, finanțările pentru import-export în care respectivele depozite erau implicate, așa încât banca trebuia evaluată în starea în care era, funcțională și afirmată la nivelul țării și în plan internațional. Evaluarea italiană nu putea decât să îi nemulțumească pe sovietici, mai ales că diferența financiară era foarte mare (de exemplu în cazul Bulcomit-ului, valoarea estimată de partea italiană era aproape dublă față de cea propusă de U.R.S.S.). Leo

⁴⁰ Conform unei scrisori expedită de la Moscova de Franco Venturi lui Leo Valiani, la 25 februarie 1949. *Ibidem*.

⁴¹ Leo Valiani a scris o serie de articole despre Pătrășcanu (de exemplu *I rivoluzionari de professione*, „Rivista Storica Italiana”, aprilie 1987, fasc. I, p. 13, unde îl compară pe liderul comunist român cu Milovan Gilas, Buenaventura Durruti, Pietro Secchia; de asemenea Idem, *Contro due venti. In memoria di Lucretiu Patrascanu*, „Il Ponte”, maggio 1954, nr. 5, p. 697–701).

⁴² Guido Montanari, *Le carte di Leo Valiani presso l'Archivio Storico di Intesa Sanpaolo*, în vol. *L'utopia necessaria. Leo Valiani a cento anni dalla nascita*, a cura di Corrado Scibilia [Leo Valiani 1909–2009. Comitato Nazionale per le Celebrazioni del Centenario della nascita di Leo Valiani], Roma, Gangemi Editore, 2012, p. 163–165; Idem, *Le carte di Leo Valiani durante la sua attività presso la Banca Commerciale Italiana*, „Imprese e storia”, n. 40, 2010, p. 189–195.

Valiani – așa cum rezultă din documentele sale păstrate în arhiva de la Intesa Sanpaolo – aprecia la 877.776 dolari valoarea Bulcomit-ului, față de suma de 490.121 de dolari estimată de sovietici. În cazul Romcomit-ului discrepanța era covârșitoare, pentru că este vorba de o sumă de 1.776.628 dolari apreciată de italieni, față de doar 158.793, la cât o evaluau sovieticii (de reținut că în perioada decembrie 1955 – martie 1956, Leo Valiani a fost membru în Comisia pentru despăgubirea bunurilor italiene din România sechestrate de sovietici)⁴³. În mod cert Valiani reprezenta un personaj incomod pentru interesele lor financiare, iar apropierea de acesta motiv de trădare față de ordinea de stat de inspirație stalinistă instaurată în România. De altfel, în cazul procesului Pătrășcanu, care a durat din 6 aprilie până în 13 aprilie 1954, după ce la 27 martie același an fusese stabilită de către anchetatori finalizarea cercetărilor și transmiterea dosarului în instanța de judecată, totul în urma deciziei luate la 14 martie 1954 în Biroul Politic al C.C. al P.M.R., din „grupul de spioni și complotiști” în fruntea căruia se afla fostul ministru al Justiției făceau parte o serie de persoane care avuseseră un rol economic important, dar și o implicare politică în actul de la 23 august 1944. Nu trebuie uitat că din grupul de acuzați au făcut parte Herbert Zilber, fost director al Institutului de Conjunctură Economică și director al C.E.C. după înlăturarea dictaturii antonesciene, cu un important rol în lovitura de stat din 23 august 1944 (mai ales în conceperea Proclamației citite de Regele Mihai), membru, alături de Pătrășcanu, al delegației române la negocierile din 1946 care au condus la semnarea Tratatelor de pace de la Paris, fostul mareșal al Curții Regale, Ioan Mocsony-Stârcea cu rolul său cunoscut în momentul 23 august 1944 (în devansarea cu trei zile a loviturii de stat și în menținerea legăturilor cu aliații prin Ankara), Remus Kofler (acuzat de legături cu serviciul secret britanic și care va fi singurul executat alături de Pătrășcanu, în noaptea de 16 spre 17 aprilie 1954, în urma sentinței de condamnare la pedeapsa capitală), industriași și antreprenori precum Alexandru Ștefănescu, Jacques Berman sau Emil Calmanovici, acuzați la rândul lor de servicii aduse spionajului britanic⁴⁴. Deveniți prea stânjenitori pentru regimul de inspirație stalinistă de la București care era deja consolidat, aceștia au fost condamnați în momentul în care Moscova și-a dat acordul, îngroșând șirul victimelor totalitarismului comunist care își devora reprezentanții.

⁴³ Francesca Pino, *Leo Valiani e la Banca*, în: *L'utopia necessaria*, p. 128–130.

⁴⁴ Vezi pe temă Mihai Rădulescu, *Tragedia lui Lucrețiu Pătrășcanu. Convorbiri cu omul politic Corneliu Coposu*, [interviu de] Mihai Rădulescu, București, Edit. Ramida, 1992, 80 p. (Demnitate românească, 2); *Principiului bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, coord. Mihai Giugariu, redactori: Nicolae Henegariu, Angela Dumitru, Cristina Canatuczino, Silvia Colfescu, București, Edit. Vremea, 1996, 926 p. (Fapte, idei, documente); Grigorie Răduică, *Crime în lupta pentru putere 1966–1968. Ancheta Cazului Pătrășcanu*, București, Edit. Evenimentul Românesc, 1999, 219 p. (Arhiva vie a comunismului românesc, 3).

ANEXĂ⁴⁵

REGIA LEGAZIONE D'ITALIA
Bucarest
Telespresso N. 1616/88
Indirizzo: R. MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI

ROMA
Bucarest, 25 novembre 1944

Oggetto:
Riferimento:

Ho avuto in questi ultimi giorni due cordialissime conversazioni col sig. Patrascanu, capo del partito comunista romeno e Ministro della Giustizia nel secondo gabinetto Sanatescu.

Anche il sig. Patrascanu si è espresso in termini molto simpatici nei confronti dell'Italia nuova.

Siccome mi era stato riferito che l'Amministrazione comunista di Galatz aveva chiesto a quel nostro Consolato Generale una lista dei neofascisti per poterli arrestare e inviare in Siberia, ho lungamente parlato di questo problema col sig. Patrascanu spiegandogli 1) che i caporioni neofascisti erano già stati quasi tutti arrestati dalle autorità romene o russe 2) che gli italiani neofascisti che restavano in circolazione erano quasi tutti operai o piccoli impiegati o gente comunque umile che si era iscritta al Fascio o per minacce o per pressioni o per ricatti esercitati dalle autorità germaniche o neofasciste o qualche volta addirittura romene. (Ho esibito al riguardo una circolare dell'ex Ministro degli Interni ora arrestato, il Vasiliu, che dava delle istruzioni alle autorità provinciali circa i documenti da rilasciare agli italiani riportandole da una lettera dell'ex legazione fascista). 3) che non avendo la possibilità di ricevere istruzioni da Roma avevo costituito una Commissione d'inchiesta per accertare la situazione politica degli italiani che avevano comunque aderito alla cosiddetta Repubblica fascista, il loro grado di responsabilità e il loro susseguente atteggiamento. Tale commissione preparava un materiale sul quale si sarebbe in definitiva pronunciato il R. Governo. 4) che fin dai primi giorni susseguenti all'armistizio avevo sostenuto la tesi – che era stata accettata dal Governo romeno – che le aziende italiane e i cittadini italiani si trovavano sotto la protezione delle legittime autorità italiane le quali erano sole arbitre a giudicare sulla loro posizione politica, 5) che naturalmente se autorità sovietiche e romene avessero giudicato necessario per ragioni d'ordine pubblico e per ragioni politiche di arrestare qualche altro elemento responsabile la R. Legazione non si sarebbe opposta; essa però confermava il suo punto di vista che il Governo italiano doveva essere in estrema analisi il giudice e l'arbitro nello stabilire la sorte degli italiani.

Il sig. Patrascanu mi ha detto che condivideva questo punto di vista e che si sarebbe messo subito in contatto col Ministero dell'Interno per farlo adottare.

Parlandomi poi a titolo personale del difficile anno trascorso durante il quale egli complottava in alcune case di Bucarest, ricercato dalla Polizia ed io mi trovavo in quarantena sotto la sorveglianza tedesca, il sig. Patrascanu ha avuto la bontà di dirmi „Votre situation pendant toute une année nous a fait beaucoup souffrir, M. Bova Scoppa !”.

Ho ringraziato il Ministro per questa sua manifestazione di simpatia e l'ho assicurato che tutti gli italiani liberi di Bucarest seguivano con grande interesse e con spirito di sincera collaborazione gli sforzi del suo governo per la creazione di una nuova Romania.

(R. Bova Scoppa)

⁴⁵ Documentul este conservat la Roma în Archivio Storico-diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Roma, Fond. Affari Politici, 1931–1945, Romania, 1944–1945, busta nr. 19.